

Ewa Grin-Piszczek

Archiwum Państwowe w Przemysłu
Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemysłu
ORCID ID: 0000-0002-2239-7796

RECENZJA: *STRAŻNICZKA KRESOWEJ MOWY*,
RED. URSZULA KOPEĆ-ZABORNIAK, MAŁGORZATA MIZYN,
TOMASZ RÓG, CIESZANÓW 2021, SS. 152

Miejska Biblioteka Publiczna w Cieszanowie od wielu lat stanowi ważny punkt na mapie kulturalnej województwa podkarpackiego. Wystarczy wspomnieć o kilku inicjatywach tej instytucji, jakimi są Cieszanowska Biblioteka Cyfrowa, Cyfrowe Archiwum Tradycji Lokalnej¹, akcja „Oddaj misia w dobre łapki”, mająca na celu ocalić cieszanowskie od zapomnienia pluszowe zabawki produkowane w nieistniejącym już Zakładzie Produkcyjnym Zabawek Miękkich w Cieszanowie i wiele innych. Warto zaznaczyć, że obecna dyrektor biblioteki Urszula Kopeć-Zaborniak w 2016 roku została zwyciężczynią Ogólnopolskiego Konkursu Bibliotekarz Roku organizowanego przez Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich.

Jednym z przedsięwzięć organizowanych przez bibliotekę był projekt „Strażniczka kresowej mowy”, sfinansowany przez Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego ze środków Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWE FIO na lata 2021–2030. W ramach tego projektu MBP w Cieszanowie wydała w 2021 roku publikację *Strażniczka kresowej mowy*. Realizacją projektu zajęła się nieformalna grupa Pasjonaci Historii Regionalnej, złożona z pracowników Miejskiej Biblioteki Publicznej w Cieszanowie. Projekt

¹ Są to zdigitalizowane fotografie z lat 1884–1965 dostępne na portalu Centrum Archiwistyki Społecznej oraz inne materiały dokumentujące historię Cieszanowa i okolic, [online] <https://cas.org.pl/baza-archiwow/archiwum/396/miejska-biblioteka-publiczna-w-cieszanowie> [dostęp: 10.05.2023]; U. Kopeć-Zaborniak, *Cyfrowe Archiwum Tradycji Lokalnej*, „Nad Brusienką” 2011, nr 4 (24), s. 7.

miał na celu przybliżenie, a w pewien sposób i uhonorowanie sylwetki Janiny Szajowskiej, cieszanowianki, która przez ponad 40 lat zbierała lokalne, gwarowe powiedzenia, przezdzwiska i miejscowe nazwy. Redakcji publikacji podjęli się Urszula Kopec-Zaborniak, Małgorzata Mizyn oraz Tomasz Róg.

Publikację otwiera wstęp *Strażniczka kresowej mowy* autorstwa Tomasza Roga, w którym przybliżono sylwetkę Szajowskiej.

Janina Szajowska urodziła się 24 czerwca 1922 roku w Cieszanowie. Była jedynym dzieckiem Rafała, miejscowego kowala oraz Stanisławy z Gajerskich. W latach 1929–1936 uczęszczała do szkoły powszechnej w Cieszanowie. Po jej ukończeniu została uczennicą Gimnazjum Żeńskiego im. Juliusza Słowackiego w Jarosławiu. Naukę przerwał wybuch II wojny światowej. W okresie okupacji pracowała w sklepie z artykułami spożywczo-przemysłowymi w Cieszanowie. Pod koniec kwietnia 1944 roku rodzina Szajowskich wyjechała do krewnych w Jarosławiu ze względu na konflikty polsko-ukraińskie oraz obawę o własne życie. Pod koniec sierpnia 1944 roku Szajowscy wrócili do opustoszałego i zniszczonego Cieszanowa. Przez długi czas, nie mając dachu nad głową, mieszkali w prowizorycznych warunkach.

W sierpniu 1945 roku Janina wyszła za mąż za kapitana Ferdynanda Szajowskiego, cieszanowianina, wówczas pełniącego funkcję sekretarza generalnego Komisji Osadnictwa Wojskowego w Poznaniu. Ślub odbył się w Jarosławiu. Następnie po krótkim pobycie w Poznaniu Szajowscy w lutym 1946 roku przenieśli się do Warszawy, gdzie Ferdynand Szajowski objął stanowisko naczelnika Wydziału Osadnictwa Wojskowego w Ministerstwie Ziem Odzyskanych, a później pracował w Urzędzie Rady Ministrów. Mieli troje dzieci: Krzysztofa (ur. 1946), Alicję (ur. 1951) i Lucynę (ur. 1959). W 1954 roku z powodu choroby Ferdynanda powrócili do Cieszanowa i tam zamieszkali z rodzicami Janiny. Ferdynand Szajowski przeszedł na rentę, a Janina po pewnym czasie podjęła pracę w Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Cieszanowie. W 1964 roku objęła stanowisko kierownika w nowo powstałej księgarni nr 102 w Cieszanowie. Księgarzem była do 1989 roku. Zmarła 2 czerwca 2015 roku.

Kolejny rozdział publikacji (s. 9–10) stanowi przedmowa autorstwa Janiny Szajowskiej. Autorka wspomina o tym, jak w 1960 roku rozpoczęła notowanie gwarowych lokalnych powiedzonek oraz nazw. Inspiracją dla tego był fakt, że po odbyciu nauki w gimnazjum w Jarosławiu oraz pobycie w Poznaniu i Warszawie zauważyła, że miejscowe słownictwo różni się od literackiej polszczyzny. Według Szajowskiej „gwara cieszanowska” jest zbliżona do bałaku lwowskiego, jednak występuje w niej o wiele więcej ukrainizmów, a mniej wpływów niemieckich. Do prac przy tworzeniu słownika zaangażowała także rodzinę – córki, które pomagały spisywać lokalne powiedzonka i słówka.

W 2011 roku MBP w Cieszanowie w niewielkim nakładzie wydała *Słownik gwary cieszanowskiej* autorstwa Szajowskiej². Omawiane wydanie zawiera poprawioną i poszerzoną wersję słownika. Jest on zamieszczony w publikacji na s. 12–70. Otwiera go zestawienie słów w układzie alfabetycznym (s. 12–42), a następnie opublikowano: powiedzonka (s. 43–61), przezwiska (s. 62–65) oraz nazwy miejscowe (z podziałem na: najczęstsze cieszanowskie nazwiska, końcówki nazwisk i przezwisk kobiecych od imienia, nazwiska lub przezwiska męża, nazwy gwarowe mieszkańców okolicznych miejscowości, zdrobnienia niektórych imion (w odniesieniu także do osób w podszłym wieku), nazwy okolicznych lasów, nazwy łąk i pól, nazwy dróg polnych, nazwy dawnych miejsc do kąpeli na rzece Brusience) zamieszczone na s. 66–70.

Kolejną część stanowią zebrane wiersze autorstwa Szajowskiej. Poprzedzone są wprowadzeniem Urszuli Kopec-Zaborniak. Wieczorek poetycki z Szajowską, na którym prezentowała wiersze, odbył się w siedzibie biblioteki w dniu 15 lipca 2014 roku. Niestety, pani Janina nie doczekała wydania tomiku swoich wierszy. Zostały one opublikowane w omawianej publikacji wraz z fotografiami ze spotkania autorskiego. Są to 22 utwory ułożone w kolejności ich napisania. Pierwszy z nich pochodzi z 1960 roku, natomiast ostatni z 2010 roku. Trzy z nich zostały napisane w kolejne rocznice urodzin (w 81. w 2003 roku; w 86. w 2008 roku oraz w 88. w 2010 roku).

W następnej części publikacji znajduje się tekst *Trochę wspomnień z mego życia*, zawierający wspomnienia Szajowskiej z okresu przedwojennego. Powstały one w latach 2002–2003. Zostały podzielone na rozdziały: Dzieciństwo (s. 107–126), Lata szkolne (s. 126–137), Lata gimnazjalne 1936–1939 (s. 137–148), Przypowieść o szafie (s. 148–152). We wspomnieniach z dzieciństwa dużą część stanowią opisy zwyczajów świątecznych. W części poświęconej okresowi nauki w cieszanowskiej szkole Szajowska opisała m.in. zwyczaje miejscowych Żydów. Z kolei lata gimnazjalne we wspomnieniach to nie tylko jarosławskie gimnazjum, ale także pierwsze miłości, dansingi oraz wycieczki.

Wrzesień 1939 roku obrazuje *Przypowieść o szafie*. Tytułowy mebel to szafa cechowa, w której ojciec Szajowskiej jako cechmistrz przechowywał wszelkie dokumenty oraz cenne materiały należące do cieszanowskiego cechu. W kilka dni do wkroczeniu Niemców do Cieszanowa (12 września) szafa i jej zawartość została przywłaszczona przez miejscowego Ukraińca, a następnie przez Żyda, mieszkańca Cieszanowa. Szafa wraz z zawartością spłonęła w pożarze miasteczka z 3 na 4 maja 1944 roku³.

² Promocja wydawnictwa odbyła się 30 września 2011 roku, T. Róg, *Sesja popularnonaukowa „Wielokulturowy Cieszanów” i promocja „Słownika gwary cieszanowskiej”*, „Kresowiak Galicyjski” 2011, nr 11(180), s. 2.

³ Zob. film dokumentalny *Zagłada miasteczka. Cieszanów 3/4 maja 1944 roku* sfinansowany przez IPN Oddział w Rzeszowie, powstały we współpracy IPN Oddział w Rzeszowie, Miejskiej

Na końcowych stronach książki zamieszczono 28 fotografii, przedstawiających cieszanowski rynek w latach 30. XX wieku, uczniów klasy, do której uczęszczała Szajowska oraz fotografie Szajowskiej w różnych okresach życia. Najstarsza przedstawia ją w wieku 13 lat, natomiast najpóźniejsza została wykonana w 2012 roku. Fotografie pochodzą ze zbiorów Stanisława Szabatowskiego oraz Alicji Tyły – córki Janiny Szajowskiej.

Publikacja jest wydana bardzo starannie, w twardej okładce, a przejrzysty układ zachęca odbiorcę do zaznajomienia się z treścią. Na okładce zamieszczono fotografię uśmiechniętej Szajowskiej spacerującej na plaży w Świnoujściu.

Twórcom publikacji przyświecała idea dotarcia do mieszkańców Cieszanowa i okolic. Dobrym jej uzupełnieniem byłyby wstęp, podkreślający wartość publikacji dla celów naukowych. Wszak stanowi ona cenne źródło do badań językoznawczych, onomastycznych, a w szczególności toponomastycznych. Sama autorka wspomina, że słownik gwary cieszanowskiej przez nią tworzony był wykorzystywany przy pisaniu prac magisterskich („korzystano z niego trzykrotnie przy pisaniu prac magisterskich, i to mnie cieszy”)⁴. Dużą wartość dla historyków mają także wspomnienia Szajowskiej z okresu dzieciństwa i młodości przedstawiające m.in. stosunki polsko-ukraińsko-żydowskie oraz sytuację gospodarczo-społeczną w miasteczku. Dla etnologów kapitalnym źródłem są opisy miejscowych zwyczajów, a zwłaszcza obchodów Świąt Wielkanocnych oraz Bożego Narodzenia.

Interesującym uzupełnieniem byłyby także reprodukcje choćby kilku stron rękopisu słownika gwary cieszanowskiej lub wierszy Szajowskiej.

Na stronie tytułowej publikacji zamieszczono fragment wiersza autorstwa Szajowskiej „Tego miasteczka już nie ma/Tych ludzi już nie ma/Zamierają ostatnie echa/Czas wszystko odmienia”. Dzięki takim osobom jak pani Janina – podejmujących się podtrzymywania tradycji – obraz „małych ojczyzn” pozostaje w pamięci potomnych.

30 listopada 2021 roku w Centrum Kultury i Sportu w Cieszanowie odbyło się spotkanie promujące książkę *Strażniczka kresowej mowy*. W wydarzeniu brały udział córki Janiny Szajowskiej, a każdy uczestnik spotkania otrzymał egzemplarz wydawnictwa. Wersja elektroniczna wydawnictwa w formacie pdf jest dostępna do pobrania na stronie internetowej Miejskiej Biblioteki Publicznej w Cieszanowie⁵.

Biblioteki Publicznej w Cieszanowie i Burmistrza Miasta i Gminy Cieszanów. Film dostępny jest na platformie YouTube.

⁴ *Strażniczka kresowej mowy*, Cieszanów 2021, s. 10.

⁵ [online] <http://mbp.cieszanow.pl/cieszanowska-biblioteka-cyfrowa/229-strazniczka-kresowej-mowy-2.html> [dostęp: 10.05.2023].